

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in *Geografiska Notiser*.

Citation for the original published paper (version of record):

Lundén, T. (2020)

Geografi – världens [minsta?] ämne!

Geografiska Notiser, LXXVIII(1-2): 17-28

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-40733>

Geografi

– världens [minsta?] ämne!

Sett på det här viset blir geografiens kärnområde
*studiet av kampen om makten över existenser och händelsers till-
träde till rummet och tiden* (Torsten Hägerstrand 1986).

Att upptäcka geografierna

När jag som mitt första ämne slank in på reservplats på 2 betyg i geografi på Observatoriekullen i Stockholm 1963 var det ingen som försökte definiera disciplinen geografi. Nästan alla mina äldre studiekamrater var redan lärare, det gällde att få behörighet i ytterligare ett ämne. Efter ett halvår naturgeografi fick vi en tvåtimmars föreläsning om ämnets historia inför vårens kulturgeografi. Sommaren tillbringade jag i Dalsland och såg plötsligt ett innehållslandskap: I närheten fanns ett konglomerat i fast berg, jag försökte berätta för en ytterst skeptisk bonde att berget var en förstenad strand. Så cyklade jag på vägen som är anlagd på israndbildningen till Dals-Ed förbi sprickdalssjön Stora Lein i Norge (där isranden kallas raer, vi hade läst Hans W:son Ahlmanns Norgebok – på norska). Vid Norgegränsen i skogen slogs jag av att naturen ”fortsatte”, medan kulturen och politiken i vissa avseenden bröts vid riksröset. Vid skogsbrand över gränsen kunde inte svenska och norska brandbekämpare koppla samman sina slangar – olika dimensioner. Så in i norska *Enningdalen*, som skjuter in mellan Bohuslän och Dalsland, med älvens källflöden i Bohus-

län. I sin stora artikel om Sveriges gränser 1899 ägnar sig statsvetaren, den självlärd geografen Rudolf Kjellén (1864–1922) åt att principiellt diskutera om hur Enningdalen borde avgränsas mellan länderna; tvärs över älven, längs älven, eller utmed vattendelaren. Han slutar med att den nuvarande gränsen följer en gammal fylkesgräns och därmed är en kulturskiljare. (Långt senare, 1973, skulle jag byta min licavhandling om centralortsteori i Örebro län till en sociogeopolitisk avhandling över den öppna gränsens problematik.)

Efter denna djupdykning i geografin som objekt hamnade jag som vikarie i geografiämnet i en flickskola (på sluttampen mot grundskola) på Östermalm i Stockholm. Att traggla Nordens geografi för fjortisar var ingen höjdare (för dem eller mig). Flera gånger tänkte jag ta klassen ut i geografin, Gustav Adolfsparken. Kanske fanns där en rundhäll med isräfflor? Parken var en politiskt reglerad natur med dagliga hundpromenader och kanske nattliga tillhåll. Kungens Djurgård med Gärdet (varför?) hade blivit exercisplats, och de statliga militärkasernerna hade kompletterats med utländska ambassader och kulturinsti-

tut. Gustav Adolfskyrkan var ännu en plats för officersbröllop och flygarbegravningar. Alltså: Det fanns mycket i rummet att associera till. Men utflykten blev aldrig av. Jag missade att vidga klass-rummet.

Geografi – disciplin, definition och dess objekt

Geografi, av grekiskans ord för jordbeskrivning, 'betecknar dels ett allmänt kunskapsområde, dels en vetenskaplig disciplin. Ordet har i allmänt språkbruk kommit att få två innebörder: det kan syfta både på jordytans varierande verklighet och på beskrivningen och tolkningen av denna" (Torsten Hägerstrand (1916–2004), Nationalencyklopedin, Band 7, Geografi s. 407).

Som läsaren kanske märker pendlar jag mellan ordets två betydelser. Hägerstrands definition överst i artikeln kan man fundera på. I hans tidrumssyn finns i "jordytans varierande verklighet" krafter som kämpar om livsutrymmet och geografens uppgift är att studera vilka krafter som vinner, vilka som förlorar och vilka regler som styr. Det gäller både handlingar av människor (och kanske djur och växter) och händelser orsakade av naturlagarna, samt inte minst samspelet mellan dessa – handlingarna följer ju nödvändigtvis naturlagarna. Geografen blir alltså en uttolkare av detta, oberoende av vilka företeelser det gäller, och i vilken skala, från myrstackarnas lokalisering och barnens kurragömmabeteende till kontinentalförskjutningarna och Rysslands annekteringar. Det betyder givetvis att man måste hämta in kunskap utifrån och *tolka de rumsliga implikationerna*. På ett sett är geografi väldigt öppet att ta in fakta, teorier och metoder från

den icke-rumsliga "omvärlden" (en metafor, om-världen är ju just det rumsliga). Men däri ligger också en fara. Förr användes ibland uttrycket: Geografi är vad geografer gör. Det är ett farligt cirkelbevis. I mitt lilla häfte från 1973, *Vad är kulturgeografi?* skrev jag – av erfarenhet – några exempel på vad geografi *inte* är. Det ena är (eller var då) uppfattningen att geografi skulle vara skildringar av främmande länder. Den sortens böcker står ofta på N i biblioteket. Den andra, mera luriga idén är att en jämförelse mellan olika orter eller ytor automatisk skulle vara geografi. Men att jämföra till exempel Zambia, Belarus och Paraguay med avseende på demografi eller statskick är inte geografi förrän det omfattar en rumslig analys, antingen med avseende på läget i förhållande till omgivande påverkansfaktorer, eller av de inhemska rumsliga skillnaderna i exempelvis barnadödlighet eller valdeltagande.

De två synsätten

I geografiämnet ligger en utmaning: Splittningen mellan "natur" och "kultur". Två ord, båda med olika uttolkningar, men i det här sammanhanget förknippade med naturvetenskap respektive samhällsvetenskap och humaniora, och med ganska olika vetenskapliga angreppssformer. Den första innebär ett utforskande av naturlagarna och deras inverkan på världens fysiskt rumsliga struktur och sammansättning, medan den andra studerar mänskliga handlingar och deras effekter på andra människor och samhällen, i en analys av rummets inverkan och påverkan. En naturgeograf yttrade en gång för länge sedan: Ni kulturgeografer har nytta av oss, vi har

ingen nytta av er (i vår vetenskap). Som glaciolog såg han nog människan som en störning, men däri ligger förstås geografins utmaning som en sorts dialog mellan händelser och handlingar. Natur- och kulturgeografer har särskilt i landskapsforskning och rörande klimat- och väderstudier kunnat resonera sig fram till ett givande och tagande av kunskap i ”det samlade ämnet geografi” där kunskapen ligger i syntes och integration mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap.

Vi kan inte påverka naturlagarna, men däremot – på gott och ont – påverka deras utfall. Konstigt nog gav geograferna upp växt- och djurgeografien till biologerna, därmed förlorade vi det gränssnitt mellan natur och kultur, som biogeografen Friedrich Ratzel (1844–1904) utan biavsikter kallade *livsrummet*, idag närmast motsvarande biotopen. I Hägerstrands sena artiklar finns ett inkluderande synsätt, och på senare tid har naturgeografen Sara Cousins och ekologen Regina Lindborg på Stockholms universitet återfört biotopen i det geografiska livsrummet, bland annat i en artikel i Svenska Dagbladet 17 februari 2019, delvis i samarbete med ekologer och kulturgeografer.

Geografien och dess aktörer

I en gammal anekdot blickar en kulturgeograf och en etnolog ut över samma norrländska by, och diskuterar målet för forskningen. Geografen Gerd Enequist (1903–1989) hävdade att människornas sysslor var medlet att förstå landskapets form och förändring, Sigurd Erixon (1888–1968) hävdade motsatsen. Egentligen har geografien starka band till etnologi och soci-

alantropologi i sin närhet till marken, särskilt historiskt, men återigen är det betoningen av användningen av rummet som skiljer synsätten. Men det fanns länge en rädsla bland geografer att diskutera människan som rumslig aktör. 1944 skrev David Hannerberg (1900–81) i ett av de första numren av *Geografiska Notiser* och citerade sin kollega William-Olsson (1902–90) som i en artikel 1942 i *Svensk Geografisk Årsbok om Geografiens Mål och Medel* hävdade att ”människan och hennes samhällens förhållanden i rummet äro icke nöjaktigt utforskade.” Geografins nästa stora uppgift borde vara ”att foga människan i bilden”, vilket skulle kräva en mer humanistisk eller social skolning ”i ekonomi, sociologi och statistik”. Hannerberg granskar därefter en avhandling om flottningen i de svenska vattendragen, som totalt förbigår allt som gäller flottarna själva, deras arbetsförhållanden, rekrytering, bostadsförhållanden och så vidare. (Hannerberg nämner däremot inte deras familjeförhållanden ...). Numera har människan, inte minst genom tidsgeografien, blivit en del av rummet, som aktör och objekt. Sociologen Anthony Giddens (1987, 166ff) accepterar tidsrummets begränsande effekt, men kritiserar att Hägerstrand inte diskuterar aktörernas ursprung och avsikter. Det ligger en poäng i detta, men i citatet från 1986 visar Hägerstrand att det finns aktörer, och att det råder en kamp om utrymmet. Den här typen av dialog mellan rumsvetare och samhällsvetare (och gärna naturvetare!) driver kunskapen framåt.

Geografins grannområden

Geografernas exkluderande av vissa delar av rumslighet gällde inte bara de biotiska aspekterna. Livsrummet hade även en politisk uttolkning. Rudolf Kjellén förde in statens förhållande till sitt territorium och dess innehåll och myntade begreppet geopolitik. Han underkände till slut geografernas rätt till geopolitiken, det var en uppgift för statskunskapen. Begreppet kom att missbrukas av nazisterna och fick en ton av "Blut und Boden", blod i betydelsen ras, och mark i betydelsen territorium. I en bok med den svenska titeln *Geografins makt* – i originalet *Prisoners of Geography* med den pretentiösa undertiteln *Ten Maps That Tell You Everything You Need to Know About Global Politics* för journalisten Tim Marshall med tio kartor en diskussion om lika många regioner i världen och deras läge och natur, enligt Marshall deras "geografi", mycket i likhet med Kjelléns geopolitiska stormaktsanalyser från 1905–1920, men som geografreferenser anges bara Klaus Dodds och Halford Mackinder (1861–1947).

I boken *Why nations fail* visar ekonomerna och statsvetarna Acemoglu och Robinson att "geografen" inte hjälper en stat som inte är väl organiserad. Det är en bra och intressant bok (se min recension i GN 2011), men den geografi de angriper är inte disciplinen, utan en naturdeterminism som inte har mycket med vetenskap att göra. Synd att de kallar denna avart för geografi. Lustigt nog är deras förkättrade "geografi" just det som Marshall framhåller som nödvändigt för att förstå geopolitiken.

Statsvetenskap och (national-) ekonomi är två stora discipliner med ganska klara

definitioner på sina verksamhetsområden, men också interna strider om olika tolkningsformer. Här förekommer en 'spatial turn', där just geografien, alltså objektet, upptäckts som ett nytt hjul. Nobelpristagaren Paul Krugman presenterades 2008 som forskare inom internationell handel och ekonomisk geografi, men i hans bok *Geografi och handel* skriver han att "yrkesgeograferna" inte blir glada åt att han approprierar termen geografi, och med "ekonomisk geografi" menar han produktions lokaliserings i rummet *den gren av nationalekonomin* (min kursivering) som sysslar med var det ena händer i förhållande till det andra. Visserligen erkänner han att det finns geografer som sysslar med ekonomisk lokaliserings, men i hela boken finns ingen referens till någon geograf, vad jag kan se.

Historieämnet har liksom geografien ett dimensionsobjekt: tiden. I sin artikel från 1942 kritiserar William-Olsson att avhandlingarna i historisk geografi endast borde behandla rummet under ett visst tidsavsnitt, för att inte inkräkta på historikernas förändringsbeskrivning. Visserligen bröts detta tabu, men det är ändå arkeologer och historiker som kommit att dominera skildringen av rummets förändring. Den franske geografiprofessorn Yves Lacoste (född 1929) fick höra av Fernand Braudel (1902–1985) att han efter sin grundexamen 1923 gick till sin geografiprofessor och presenterade sin idé om ett arbete om Lorraines gräns över tiderna men avvisades, "det är inte geografi" (Lacoste 2012, 20). Braudel hamnade i historikerfacket, visserligen inom den vidsynta Annales-skolan. Det blev istället ett storslaget verk över Medelhavet som sammanflätat rummet

Polsk-tyska gränsen från 1945 vid Świnoujście, vid resterna av den inomtyska järnvägen från Berlin till staden. Den öppna gränsen är underställd två olika regleringar av natur och kultur. Foto Thomas Lundén 2009.

och tiden. Nu, inte minst efter 'the spatial turn' har många tyska och brittiska historiker intresserat sig för regionalism och geopolitik som om rummet aldrig hade funnits tidigare.

Regionalgeografin – objekt utan teori?

Medan geografiforskningen efterhand sönderdelade sig efter olika objekt, glacialmorfologi, ekonomisk geografi etcetera, så uppfattades *regionalgeografin* som en sammanfattning av olika aspekter på rummet, med beskrivningen av en region som objekt. Det är egentligen ett bra test på hur olika rumsligt verkande krafter tillsammans och/eller i kamp resulterar i en unik syntes. Men 1987 kritiserar och karakteriserar Hägerstrand regionalgeografin som en kompilation "enligt plåttläggningsmönster" (1987, 8). Med det menar han att

varje aspekt får sitt eget avsnitt, lager på lager, utan en teori om hur de påverkar varandra, och hur de förändras med tiden. Han eftersträvar en sorts analytisk och syntetisk 'geomorfologi', en förklaring av jordytans innehåll och förändring. Redan i en recension av en bok om Småland i Svensk Geografisk Årsbok 1943 säger han: "Något som emellertid aldrig borde saknas i böcker av detta slag, men som tyvärr nästan alltid saknas, är en samlande geografisk översikt ... Läsningen efterlämnar en känsla av att man lämnats åt sig själv, som inför en samling lösa maskindelar utan bifogad konstruktionsritning." Till kritiken av regionalgeografin hör även att "regionen" nästan alltid togs för given, i form av en territorialstat, ett skolbokslandskap eller en ö, utan att avgränsningen problematiserades. Min bok om Pommern handlar om en icke-region, sammanhållen av ett gemensamt namn, och då måste man fun-

dera på vad som är gemensamt (naturen, geomorfologin) medan de kulturella och politiska indikatorerna är delade och föränderliga. Genom de olika politiska regionerna i rummet (till exempel Polen-Tyskland) och tiden (Nazityskland-DDR-Förbundsrepubliken) synliggörs vad som är direkt och indirekt mänsklig påverkan.

Teori och metod

En teori är enligt Nationalencyklopedin ”en grupp antaganden eller påståenden som förklarar företeelser av något slag och systematiserar vår kunskap om dem.” (Band 18, 173). Det finns övergripande teorier: Den historiska materialismen enligt Karl Marx, enligt Karl Schölgele kanske inspirerad av geografen Carl Ritter, men utan dennes rumsliga tolkning. Max Weber om religionens inverkan på moral, flit och utveckling, August Comtes från början kritiska vetenskap, positivismen, utvecklad till nästan en religion. Hur ställer man sig till överideologierna? Enligt Gunnar Myrdal (1898–1987) är det helt acceptabelt att välja ”sin” ideologi vid valet av forskningsobjekt, men i behandlingen av ämnet är det logik, klarhet och uppriktighet som gäller, inte minst om slutresultatet strider mot ens egen fördom.

För en rumsvetenskap är det centralt att det måste finnas någon ordning, en begriplig struktur, i en fördelning över jordytan. William Davis’ teori om erosionscykler förklarar landskapets morfologi under vissa förutsättningar, Köppen systematiserade kunskapen om klimatförhållandena på jorden och därmed förutsättningarna för liv. Darwins utvecklingslära, påverkad av Alexander von Humboldts geografi

(se t. ex. Sponsel 2009 och Buttimer 2009) och kompletterad med Mendels lagar för nedärvning utgör grunden för differentiering av livets olika former *i rummet*.

Naturvetenskapliga teorier brukar kunna falsifieras men även preciseras. Inom humaniora och samhällsvetenskap råder mer av konkurrens mellan olika tolkningar. Rumsliga teorier för ekonomi går oftast ut på att avstånd kostar, och att det uppstår en zonerings eller ett geometriskt arrangemang av verksamheter: von Thünen, Alfred Weber, Christaller för jordbruk, industri och tjänstenärings. I en värld avskalad på andra inflytanden uppstår vackra mönster. Under den kvantitativa hänförelsens tid fick geografistudenterna konstruera system av hexagoner (och försöka förstå Hägerstrands simuleringar). Att redan Christaller skrev att tjänstelandskapet påverkades av natur, politiska gränser och skillnader i värderingar tonades ned eftersom samhällsgeografen nu kunde göra anspråk på (natur-)vetenskaplighet. Och Hägerstrands mål: att förklara spridningar av nyheter över rummet, kom bort i den kvantitativa entusiasmen, som sedan användes i en okunnig kritik, utförligt och elegant bemött av Bo Malmberg 1995. Nu tycks den gamle (1819–1868 Léon) Foucaults pendel ha svängt tillbaka: Christallers teori anses värdelös, eftersom den anses normativ och kvantitativ. Men som en grundförutsättning, som kan byggas på med antaganden om köparnas beteenden, tidsrestriktioner och politiska regleringar, borde den och andra delmodeller kunna testas och kanske förkastas, men inte ignoreras. På den kvalitativa sidan finns det en risk för den postmodernistiska villfarelsen att ”alla uppfattningar är likvärdiga,

det finns ingen allmängiltig sanning”. En sådan uppfattning leder till att vetenskapen egentligen är utan värde. Kvalitativa undersökningar är givetvis viktiga förutsatt att de belyser attityder, beteenden och känslor som kan förklara, i geografins fall, rumsliga utfall. Människors mentala kartor kan, om de analyseras och kritiskt aderas, visa på flyttningsmönster och turistens attraktionspunkter.

Vetenskapligifiering

Under nästan 20 år var jag borta från den akademiska geografin, visserligen hela tiden inom synhåll och med uppgifter där mina geografikunskaper var helt outhärliga. Den institutionsvärld jag lämnat var präglad av inre sammanhållning (på gott och ont), stabilitet och gränssättning mot yttrevärlden – inte bara mot andra ämnen utan även mot övriga geoinstitutioner. Tjänster fördelades inom institutionen, sökande utifrån motarbetades med finurliga metoder, anställda assistenter och heltidsarbetande gymnasielärare lade ned mångårigt arbete på tunga monografier, vid disputationer kunde någon opponent utifrån peta hål på en inhemsk bubbla. På sjuttio-talet skulle utbildningen samordnas över landet i gemensamma studieplaner, vi träffade kollegor och gjorde upp litteraturlistor, men undervisningen blev nog ganska olika ändå.

Mot slutet av 1990-talet var jag tillbaka på en adjungerad professur. Nu liknade institutionen mera de Geo Departments jag besökte i USA på 1980-talet: En boskapsmarknad, med formaliserad tjänsteställning, överklaganden, doktorander utifrån, sammanläggningsavhandlingar, och jäm-

lik granskning – peer review – av artiklar för högt rankade internationella tidskrifter. På gott och ont: Monografin var en prövostycke på en samlad process av forskning som ibland kunde misslyckas efter flera år, men de kunde även resultera i fantastiska berättelser, som Sigurður Þórarinsson (1912–1983) avhandling från 1944 om livet i en isländsk utkant i kamp mot och med naturen, Eric Bylunds (1922–2005) *Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. år 1867* om samers, svensks och finnars försök att finna platser där lokalklimatet tillät överlevnad. Bland utländska monografier Nafis Ahmads (1911–1982) *Economic Geography of East Pakistan* (1958) om flodeltalandets invånare, även de i en ständigt föränderlig symbios med naturen och James Batters *St. Petersburg* (1967), också om ett flodelta, men om ett diktatoriskt stadsbygge med oändliga offer, sjukdom och bostadsnöd. Eller Allan Preds (1936–2007) tidiga böcker om informationsflöde och tillväxt i 1800-talets nordamerikanska städer. Fanns det då inga kvinnliga författare? Jag missade att läsa Gerd Enequists (1903–1989) *Nedre Luleådalens byar: en kulturgeografisk studie*, från 1937, men när jag nu läser Filip Hjulströms (1902–1982) nästan euforiska recension i *Ymer* 1938, avslutad med: ”ett av den svenska kulturgeografiens gedignaste och mest representativa verk” förstår jag varför hon blev Uppsalas första kvinnliga professor.

Var finns geografins Peter Englund, som för ut ämnets relevans till en större läsekrets? Inte genom den nutida doktorandstressen i varje fall. Uppstyckningen i artiklar enligt salamimetoden leder till närmast oläsliga avhandlingar med över-

lappningar, olika layout beroende på den accepterade tidskriftens förlag, och en kappa som nödortfigt sammanfattar de olika artiklarna. Jakten på accepterade referenser leder till namndroppning av recenta kändisar, medan äldre verk som inte ger poäng tappas bort. I opposition på en avhandling för ett femtontal år sedan konstaterade jag att nästan ingen av referenserna syftade på verk äldre än två decennier tillbaka, trots att ämnet redan behandlats av Sten De Geer (1886–1933) i början av 1900-talet. Peer-review kan elakt beskrivas som att två onämnda styr in en onämnd författare på likriktningens väg, ofta vet man precis vem som bedömer vem, vän eller fiende. Vetenskapligering innebär även rättning efter korrekthet, och att det lönar sig att referera till kända verk av bibliografiskt kända författare. Tokstolar som Foucault (den yngre, 1926–1984) sållas bort, åtminstone i Uppsala. Bättre eller sämre än förr? Det var inte bättre förr, men annorlunda. Vad som gått förlorat med vetenskapligeringen är anknytningen till folkbildningen. Den räknas inte heller som merit, trots allt snack om den tredje uppgiften. Och den sammanhållna geografin försvinner i den specialiserade likriktningen.

Folkbildning och faktakunskap

I den kvantitativa revolutionen fanns ett korn av förakt för ”skolgeografin” med dess förmenta tragglande av ortnamn, länder och floder. Samma förakt har delvis tagits över av yngre akademiska geografer med en konstruktivistisk syn på ämnet. Problemet berör givetvis flera skolämnen: behövs faktakunskaper, eller är

det kreativitet och samarbetsförmåga som skall uppmuntras? Men geografi och historia har kommit i fokus för diskussionen, inte minst genom utbildningsministern, folkpartisten Jan Björklunds försök att återinföra en namn- och kartbaserad geografiundervisning. Svaret kom från en grupp experter, akademiska geografer i en SvD-artikel 2010-11-11 betitlad *Björklund kör över experterna om geografi*. Artikeln innehåller goda argument men rör sig i synen på relationen mellan kunskap, förståelse och tillämpning av undervisningen i geografi på ett plan som knappast den utanförstående läsaren – eller Björklund – förstår. Det var förhoppningsvis inget rabblande som Björklund åsyftade, och en god kartkunskap, med utgångspunkt från en vidgande hembygd, borde ingå i en vidare förståelse av globala samband. Goda teorier skall bygga på god empiri. Debatten, som fortsattes i GN 2011:1, hamnade i Karin Wakehams översikt i en vidgning av perspektivet från ett lokalcentrerat till en jämförelse mellan det lokala och det globala, alltså en hörnsten i geografins jämförande rumsskalor. Det verkar som kursplanen för geografi 2011 har lyckats förena båda aspekterna, men i allmänhetens ögon verkar bilden av skolgeografin fortfarande vara namnrabblandet. Bristen på utbildade geografilärare för skolan bidrar till att skapa en felaktig bild av ämnet.

Kontroversen mellan skolan och högskolan är olycklig och geografiämnet har fått lida. Under 1980-talet blev jag kontaktad av sociologen och socialdemokraten Lars Gustafsson jr (1925–2016), ordförande i utbildningsutskottet. Han var oroad över nedskärningen av geografiundervisningen, men kunde inte agera på grund av

sitt partis ointresse. Med viss hjälp lyckades jag få ett antal höga statliga verkschefer att skriva under ett brev till utskottet med argument för geografiämnet. Nästa gång ämnet var hotat – det skulle omformas till ”Hållbar utveckling” – gjorde Anders Fridfeldt och Peter Östman en god insats. Den irländska geografen Ann Buttimer (1938–2017) lyckades få tala med dåvarande utbildningsministern Ibrahim Baylan och intyga värdet av ”världens ämne”.

Men det är trots allt egendomligt att historikerna lyckats förmedla en (delvis sann) information om att ämnet är viktigt för förståelsen av utvecklingen, medan geograferna inte når ut med att exempelvis Eyjafjallajökulls utbrott 2010, skogsbranden i Västmanland 2014, flyktingvågen över Europa 2015 och Coronavirusets spridning 2020 har både rumsliga orsaker och effekter och kan fordra insatser av kunniga geografer. Och när det gäller skolan, är inte förståelsen av närområdet (stadsdelen, staden, regionen, Sverige, gränsländerna) allt viktigare för de nyanländas integrering och rumsliga desegregering?

Tillämpning

I ett gammal nummer av *Ymer*, 1938, fann jag en förteckning över medlemmarna i Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi, SSAG. Där fanns grevar och upptäcktsresanden, ett stort antal högre tjänstemän (alla män) från statliga verk i Stockholm med anknytning till geografins objekt, meteorologi, lantmäteri etcetera men även alla läroverkens geografilärare och cirka 10 % kvinnor, många ”fröknar”, uppenbarligen lärarinnor. Med *Ymer*, som utkom 4 gånger per år, fanns en

populärvetenskaplig samlingspunkt med artiklar, bokrecensioner, notiser och föredrag. Bland medlemmarna fanns även utrikesminister Rickard Sandler, fil.lic. i geografi, folkhögskollärare och initiativtagare till ABF, Arbetarnas Bildningsförbund. Sandler var på flera sätt en länk mellan den lilla och den stora världen. Numera är flera geografer aktiva inom Senioruniversitetet (i Stockholm ofta i Sandler salen). Men allmänt sett är geograferna sällan i spalterna, där finns litteraturvetare, historiker, statsvetare och kriminologer. Inte ens inom globaliseringen – den ekonomiska och den ekologiska – har geograferna blivit självskrivna. Är ämnet för vagt i omvärldens ögon, eller är det tvärtom en klar missuppfattning, ”Hallands floder”, och *På spårets* resmål, ett ämne utan relevans. Men just nu är Viskan, Ätran med flera aktuella, och det kan vara bra att veta både var (Björklund) och varför just där, hur och när samt konsekvenser för ... (experterna).

I en doktorsavhandling från Uppsala (Wikman 2019) visades hur geograferna i Lund lyckades inlemma den fysiska samhällsplaneringen i sitt ämne, delvis i opposition mot naturgeografer (föraktfullt kallade grusforskare!) och historiska geografer. Torsten Hägerstrand (då en av aktivisterna), kom senare att använda just en rullstensås som exempel på (resultatet av) en rumslig process. Medan Sven Godlunds (1921–2006) elever i Göteborg kom att tillämpa rumsvetenskapen för praktisk politik och planering, hamnade lundensarna i en mer rumsfilosofisk fålla, med inriktning även mot framtidsforskning.

Godlunds och i viss mån Hägerstrands elever, och några vid de övriga institutonen, kom att surfa på den våg av sam-

hällsplanering som dominerade Sverige från 1950-talet och flera årtionden framåt. Men det sena 60-talets studentrevolter kom att erodera idén om en rumsligt planerad framtid, genom kritik både från höger och vänster. Visserligen kom geografer att verka inom Nordregio och vissa statliga verk och kommuner, men de flesta försvann – som geografer. Sommaren 2018 fördes en undanskymd debatt i Svenska Dagbladet där Uppsalageograferna Jan Amcoff och Thomas Nedomysl framhöll att den anknytning till svensk samhällsforskning som utmärkte (kultur)geografen nu håller på att försvinna. Alltfler doktorander rekryteras utifrån, studerar ämnen utan relevans för det rumsliga närområdet, och försvinner till sina hemländer, eller ännu hellre till Nordamerika. Artikeln bemöttes ganska häftigt av Tomas Germundsson, Lund och David Jansson, Uppsala under rubriken ”Akademisk inavel är det verkliga hotet”. Liksom i Björklund vs Experterna ställs här två extremer mot varandra. Jag har svårt att se inaveln som ett hot, det är snarare tendensen till att närområdet, Sverige, Östersjöregionen, alltmer försvinner som objekt för doktorandernas val av forskning. Inom nationalekonomin har man uppmärksammat att kraven på publicering i fronttidskrifter (och alltid på engelska) har minskat kunskapen om just det ”nationella” inom ekonomin. Vid Nordiska Geografmötet 2017 framhöll en nyzeeländsk-kanadensisk geograf och tidskriftsredaktör att facktidskrifterna alltmer förlorat sin karaktär av att visa upp inhemsk forskning för världen. De har istället blivit en allmän marknadsplats, inordnade i internationella förlags mekaniserade behandling, och i en typ av likrik-

tande bedömning som jag nämnt ovan. Sedan Svensk Geografisk Årsbok med sina översikter försvunnit är det bara Geografiska Notiser som försöker vara ett organ för sammanhållning mellan geografer på alla nivåer.

Därmed inte sagt att inte geografer utför intressant och samhällsrelevant forskning. Segregationen i städernas förorter är ett socialt problem med rumsliga orsaker och effekter, där den spända politiska uttolkningen ställer samhällsvetarna inför Gunnar Myrdals dilemma. Ett annat område där olika gruppers uppfattningar kolliderar är makten över marken, där utslaget i Girjas målet visar på att olika rättsuppfattningar kan var för sig verka rimliga. Konflikterna mellan traditionella näringar, krav på ”modern” resursanvändning (i olika, ofta diametrala tolkningar) och den globala uppvärmningens konsekvenser har på ett förtjänstfullt sätt angripits av Gunhild Ninnis Rosqvist i samarbete med renskötarna i Lavas sameby. Erik Westholm har tillsammans med sociologen Jenny Andersson studerat hur forskningsstiftelsernas satsningar på miljöaspekter förvanskats till förmån för tillväxtargument. Studien omfattar egentligen ”bara” hanteringen av forskningsanslag, men implikationerna är starkt rumsliga. Båda dessa studier är ”svenska”, men med globala effekter.

Slutsatser

Världens minsta ämne – vad menar jag? Jo, i förhållande till vårt enorma objekt ”jordytans varierande verklighet” är vår disciplin en minsting, särskilt i Sverige, som en gång sågs som ett framgångsland för geo-

grafin. Vi har svårt att göra oss hörda, våra objekt övertas av andra, och vi är dåliga på att framhålla det som gör rummet; territorier, nätverk och platsers situering så speciellt och i behov av expertkunskap.

Vad kan göras? Det finns några antydningar i min artikel, men nu sitter jag i ett emeritusrum i ett centrum för "area studies" på Södertörns högskola, där geografiämnet självdog för några år sedan. Mina bedömningar är kanske orättvisa, och därmed även synpunkterna:

- Svensk geografi saknar ett forum för diskussion och kritik (även självkritik). Det gäller både möten, medier och recensioner. Alla har sina nätverk, ofta globala, men efter publicering försvinner resultaten ut i rymden utan återkoppling annat än från det egna nätverket.
- Det personella sambandet mellan skola och högskola, som alltid varit problematiskt, är nästan helt brutet.
- Kunskapen om ämnets historiografi är har delvis gått i graven med 1950-talets geografer. Där finns intressanta studier till exempel av Sten De Geer, men även spår av djupa kontroverser mellan olika synsätt på ämnet, särskilt omkring 1945 och givetvis under ungdomsrevolterna kring 1968. Skrivs det om geografihistoria är det av historiker, inget fel i det, men har vi ingen självsyn?
- Tredje uppgiften är otacksam ur meriteringssynpunkt, dessutom saknas nästan helt de journalister som kritiskt bevakade avhandlingar och aktuell forskning i vårt ämne.
- Sambandet mellan natur- och kulturgeografi är också svagt. Naturgeografen har med några goda undantag (ex.

Stockholm), spridits ut till specialområden med allt mindre kontakt med mar-ken. Den analytiska geomorfologin verkar vara som allmänlärarna, ett lågstatusyrke. Kulturgeograferna har visserligen sluppit styckningen, men den kvantitativa hänryckningen har delvis ersatts av en import av halvsmälta franska filosofer, lästa på engelska. Orättvist: Landskaps- och u-landsgeograferna har i flera fall etablerat ett gott samarbete och visat det samlade ämnets betydelse.

- Geografer verkar ibland rädda att skylta med sin tillhörighet, särskilt om de arbetar utanför de geografiska institutionerna.
- Förhållandet till närområdet som objekt: För att motivera den regionala forskningen vid CBEES (som finansieras av Östersjöstiftelsen) har jag gentemot andra framhållit att just den regionen inte skiljer sig från andra än genom den specifika mixen av faktorer, handlingar och händelser. På samma sätt är forskning om det "egna" objektet helt motiverat, om det sedan framförs i ett sammanhang som adderar den globala kunskapen. Det betyder givetvis inte att studiet av andra rum skulle vara tabu, det är i brytningen mellan det egna och det främmande som inte minst rumsvetenskapen borde – äga rum.

Litteratur

- Acemoglu, Daron & James A. Robinson (2011) *Why nations fail. The origins of power, prosperity and poverty*, Crown Business, New York.

- Ahlmann, Hans W:son (1957) *Norge, natur og næringsliv*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Ahmad, Nafis (1958) *An economic geography of East Pakistan*, Oxford University Press, London.
- Amcoff, Jan och Thomas Nedomysl (2018) "Samhällsvetenskaplig forskning allt mindre relevant", *Svenska Dagbladet Publicerad* 2018-06-21 [hämtad 20200308].
- Andersson, Jenny & Westholm, Erik (2019) *Slaget om framtiden: forskningens roll i konflikten mellan tillväxt och miljö*, Santérus förlag, Stockholm.
- Bater, James H. (1976) *St Petersburg Industrialization and change*, E. Arnold, London.
- Braudel, Fernand (1966) [1997] *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Armand Colin, Paris, [Medelhavet och medelhavsvärlden på Filip II:s tid, Alhambra, Furulund].
- Buttimer, Ann (2010): *Bridging sciences and humanities: Alexander von Humboldt's Geography (1769–1859)*. Södertörn lectures 4, 2009.
- Bylund, Erik (1956) *Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. år 1867*, Uppsala Universitet, Uppsala.
- Christaller, Walter (1933) [1966] *Die zentralen Orte in Süddeutschland*, Gustav Fischer, Jena [Central Places in Southern Germany, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J.,]
- Enequist, Gerd (1937) *Nedre Luledalens byar: en kulturgeografisk studie*, Geographica, Uppsala.
- Hjulström, Filip (1938) Enequist, Gerd (1937). *Nedre Luledalens byar: en kulturgeografisk studie*. Recension, *Ymer* 1938, 86–89.
- Germundsson, Tomas och David Jansson (2018) "Akademisk inavel är det verkliga hotet", *Svenska Dagbladet Publicerad* 2018-06-27[hämtad 20200308]
- Giddens, Anthony (1984) *The constitution of society: outline of a theory of structuration*, Polity Press, Cambridge.
- Hannerberg, David (1944) Geografi och socialvetenskap, *Geografiska Notiser* 11:4, 1–6.
- Hägerstrand, Torsten (1985) Den geografiska traditionens kärnområde, *Geografiska Notiser* 43 (3):3–7, *Svensk Geografisk Årsbok* 1986, 38–43.
- Hägerstrand, Torsten (1987) Den regionalgeografiska problematiken, *Ymer* 107, 8–11.
- Kjellén, Rudolf (1899) Studier öfver Sveriges politiska gränser, *Ymer* 1899, 283–331.
- Krugman, Paul (1996) [1991] *Geografi och handel*. Stockholm SNS, [Geography and Trade, MIT Press, Cambridge Mass.]
- Lacoste, Yves (2012) La géographie, la géopolitique et le raisonnement géographique, *Hérodote* No 146–147, 14–44.
- Lindborg, Regina *et al.* (2019) "Fel att offra betesmark i Sverige av klimatskäl", *Svenska Dagbladet* 2019-02-17 [hämtad 20200401].
- Lundén, Thomas (1973) *Individens rumsliga beteende i ett gränsområde*. Stockholms universitet, Stockholm.
- Lundén, Thomas (1973) *Vad är kulturgeografi?* Studentlitteratur, Lund.
- Lundén, Thomas (2016) *Pommern ett gränsfall i tid och rum*, Lund University, Lund.
- Malmberg, Bo (1992), Diffusionsteorin – Geografins viktigaste bidrag till samhällsvetenskapen, *Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift* 15, 108–110.
- Marshall, Tim (2018) [2015] *Geografins makt, Volante*, Stockholm [Prisoners of geography. Ten maps that explain everything about the world, Elliot & Thompson, London]
- Myrdal, Gunnar (1969) *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*. 2. uppl. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Pred, Allan (1973) *Urban growth and the circulation of information: the United States system of cities, 1790–1840*, Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.
- Schlögel, Karl (2003) [2016.] *Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik*, Carl Hanser Verlag, München & Wien. [In Space We Read Time. On The History of Civilization and Geopolitics, Bard Graduate Center, New York City]

- Sponsel, Alistair (2009) Darwin and Humboldt, i Alison M. Pearn ed., *A voyage round the world*, Cambridge University Press, Cambridge, 13–15.
- Thorarinsson, Sigurdur (1944) *Tefrokronologiska studier på Island: Þjórsárdalur och dess förö-delse*, Stockholms Högskola, Stockholm.
- Wikman, Pär (2019) *Kulturgeografien tar plats i välfärdsstaten. Vetenskapliga modeller och politiska reformer under efterkrigstidens första decennier*. Uppsala Studies in Economic History, Uppsala.
- William-Olsson, William (1942) *Geografien, dess mål och medel*. Svensk Geografisk Årsbok 1942, 475–489.

*Thomas Lundén, Centrum för Östersjö- och Östeuropaforskning (CBEES),
Södertörns högskola.
E-post: thomas.lunden@sh.se*